

Васіль СТАРЫЧОНАК

“ЗАПАЛОНЕН Я ПЕСНЯЙ ЗЯМЛІ...”: МЕТАФАРЫ ГУКАВОГА
ТЫПУ

Метафарычныя пераасэнсаванні гукавога тыпу ў асноўным характарызуюцца антрапамарфізмам і звычайна ажыццяўляюцца ў кірунку ад гукаў чалавека на падобныя ў нечым шум дрэў і ветру, гул грому, журчанне вады, усплёск хваляў, спеў і шчабятанне птушак. Акрамя засведчаных у літаратурнай мове полісемантаў *галашэнне, гамонка, гоман, голас, енк, літанне, перашэпты, рогат, спеў, стогн, уздых, уздыханне, усхліп*, у творах мастацкай літаратуры выкарыстоўваюцца назоўнікі *балбатня, гамана, гуканне, дыспут, малебен, маленне, малітва, плач, прычытанне, размова, трызненне*. Распаўсюджаная ў літаратурнай мове анімістычная мадэль ‘гукі жывёл → гукі людзей’ (*шчабятанне, шчэбет, роў*) пашыраецца за кошт аказіянальных ЛСВ полісемантаў *іржанне, брэх*. Птушыны спеў, шум ветру, шэлест лістоты і інш. у многіх выпадках асацыіруюцца з меладычнасцю і музыкальнасцю гукаў, выкананнем пэўнай мелодыі, песні, музычнага твора (*гімн, калыханка, канцэрт, найгрыш, нацюрн, напеў, нота, рэквіем, сола, фантазія*). Тэматычная скіраванасць першасных ЛСВ полісемантаў і іх семантычнае развіццё залежыць ад той ці іншай ступені праяўлення гучання. Так, вялікая сіла, працягласць, узмоцненасць гучання гукаў жывой прыроды атаясамліваюцца з *авацыяй, кананадай, сваркай, гармідарам*, а ціхія, не зусім выразныя гукі – з *казкай, роздумам, веча*.

Авацыя 1. ‘шумлівы лістапад’. *Лістабой аглушае папар раскацістай хваляй асенніх авацый*. (Э. Акулін) 2. ‘шум дажджу’. *Пад сто фантазій сівера І пад дажджу авацыі Кахання вочы сінія Мяне ніякавацілі*. (В. Стрыжак)

Балбатня ‘птушыны спеў’. *Калі мы сустрэліся з табой, І вясельных чарак перазвон Чулі ў салаўінай балбатні*. (Х. Жычка)

Брэх ‘гукі, якія ўтвараюцца пры стральбе з кулямёта, аўтамата і з іншай зброі’. *І выйдзем дружна ротамі, Як будзе шчэ іспыт: І брэхі кулямётавы, І цоканне капыт.* (Ю. Лявонны) *Ацалелыя яблыні Помняць звяглы Кулямётаў зганчэлы брэх.* (Р. Барадулін) *Мы ідзем праз рэвальверны брэх, Як паэт калісьці гаварыў.* (Х. Жычка)

Веча 1. ‘шэпт дрэў’. *Па-над цёплай лугавінай Ноч запальвае кастры. Старажытных соснаў веча.* (Я. Янішчыц) *Апошні раз удзячна гляну На заінелую паляну, дзе дрэў сівых аціхла веча І ярка полымя трапеча.* (У. Скарынкін) *Жыў кравец, дзе сосен веча Ветрам буйным разгукана.* (М. Мятліцкі) *О сосны, хто прыдумаў вам Майданак?! Хто цвёрдаю рукой падрэзаў жылы, Жывіцу цягне з вас — жывую сілу?.. Знайду! І перад вашым, сосны, вечам, На тым судзе — лясным і чалавечым — Спытаю гнеўна — хай адказ трымае.* (В. Зуёнак) **2.** ‘птушыны гоман’. *Як збіраліся птушкі у вырай На сваім шматгалосым вечы, Зазвінеў кайданамі ў Сібір ён [прадзед] З Беларусі — навечна.* (С. Блатун) *Напэўна, свой край векавечны Нялёгка буслам пакідаць. Птушынае ціхае веча Праводзяць, па ўсім тут відаць.* (В. Жуковіч)

Гаварок ‘ціхая завыванне ў завіруху’. *Я ў маленстве любіў завіруху, Забіраўся ва ўтульны куток, Пазіраў навакола і слухаў Чыстазвонны яе гаварок.* (М. Пазнякоў)

Гамана ‘перарывісты шум, гул (пра шчабятанне птушак, журчанне вады, шум дрэў)’. *Яшчэ сонца не ўзыдзе, а над будкай усчынаюць ужо сваю гаману птушкі.* (Р. Мурашка) *Гамана сястрыц-зязюль.* (Я. Янішчыц) *Гамана птушыная змаўкае.* (А. Русецкі) *Навокал ціха, толькі чуваць, як плюскоча рэчка ў берагах, як цурчыць яе адвечная, мілая для сэрца гамана.* (М. Ткачоў) *Дрэвы скончылі гаману.* (Л. Філімонава) *Зноў ад пушчанскай гаманы Вяртаюся к табе, шчаслівы.* (К. Камейша) *Мяне дагнала клёнаў гамана.* (У. Марук) *Калышуцца за сінім шклом галіны І чутна лёгкіх ценяў гамана.* (С. Гаўрусёў)

Гандаль ‘птушыны шум, шчэбет’. *А на узгорку лысым гандаль вераб’іны.* (І. Лосік)

Гармідар ‘птушыны ці пчаліны шум, звон’. *Гармідар птушак у гаі хавае гук шчымлівай скрухі.* (В. Тарас) *Над востравам у асмужаным туманам небе звінелі жаўранкі, а ў бярозавым гаі стаяў грачыны гармідар.* (А. Асіпенка) *На пасецы ўсё ад звону гуло. Стаяў гармідар вясёлы.* (Г. Бураўкін)

Гімн ‘1. птушыны спеў’. *Гімн складаюць пеўні сонцу і вясне.* (В. Гарановіч) *Ранку гімн спявае пеўнік.* (М. Скобла) *Спявае птах срэбна гімн светламу небу свайму.* (А Вярцінскі) *Звіняць ішчабятуюшкі — Свой гімн пяюць птушкі.* (Я. Купала) *Птушкі! Надарыўся міг весялосці — распавяшчайце ўрачыстыя гімны.* (М. Дукса) *Салавей прапаяе Урачыстыя гімны.* (А. Сербантовіч) 2. ‘шэпт, шум дрэў, траў і пад’. *Шумець век векам будуць хвоі І гімны славы вам складаць.* (Я. Колас) *П’яную песню, гімн чыстому каханню заспявалі званчэй чараты.* (Р. Мурашка) *На ўзлессі сосны строга хмураць бровы. Суровы гімн пая зямля мая.* (Л. Геніюш) *Весні гімн вадаспада Стаў як вешчая рада.* (М. Віняцкі)

Гуканне ‘кукарэканне’. *Я прахніўся ад гукання пеўняў.* (Ф. Баторын)

Дыспут 1. ‘шапаценне, шум лістоты’. *Шумны дыспут лісця.* (М. Кусянкоў) 2. ‘пачарговы брэж сабак’. *Дыспут вечны сабакі Вядуць дваравіта.* (Р. Барадулін)

Іржанне ‘лязг, скрогат’. *Цемру жудаснай вайны, Крыві, атрутных газаў і фугасаў, Іржання й кашалю картавых танкаў... Усю тую цемру Прарэзала святлом нязмерным веры.* (Я. Купала)

Казка 1. ‘ледзь чутнае шапаценне раслін’. *Ціха калосікі баялі казкі.* (А. Гурло) 2. ‘журчанне вады’. *Цудоўную казку гамоніць рака.* (Я. Журба)

Калыханка ‘шум ветру, журчанне вады і пад.’ *Дарэмна паяш калыханку, зіма.* (А. Вялюгін) *З прыродай жорсткай біўся [чалавек]з веку ў век Пад Прыпяці глухую калыханку.* (У. Верамейчык)

Кананада 1. ‘гучны і працяглы спеў птушак’. *Ціха! Гучыць кананада Птушыных галасоў...* (М. Башлакоў) 2. ‘гул, грукат лядзін у час крыгалому’.

Туман туліўся нізка да затокі, Дзе кананадай грукалі ільды. (А. Звонак) 3. 'гром, моцны гул'. Громы з перунамі вар'яцелі, зліваючыся ў адну суцэльную кананаду. (А. Якімовіч)

Канцэрт 1. 'птушыны спеў'. *І салаўі на вечарах Даюць свае канцэарты.* (М. Смагаровіч) *Птушыны канцэрт не сціхае ў лугах.* (М. Лупсякоў) *Абганяючы адзін аднаго, крылатыя лясныя жыхары спяшаліся на свой птушыны канцэрт.* (Л. Вірня) 2. 'кваканне жаб'. *Жабы ўжо ажылі і спраўлялі тут свае вясёлыя канцэарты.* (А. Якімовіч) *Дождж як бы сціх, выразней сталі чутны жабіныя канцэарты, а потым адразу пракаціліся па небе грымоты.* (М, Лупсякоў) 3. 'завыванне ветру'. *На кантрабасах дрэў, на флейтах завірухі Такі канцэрт наладзілі вятры, Што нават снег, каб рэквіем паслухаць, Як белы слуп, насіўся угары.* (А. Сербантовіч)

Кашаль 'лязг, скрогат'... *Іржання й кашалю картавых танкаў... Пра-рэзала святлом нязмерным веры.* (Я. Купала)

Літанне 'спеў птушак'. *Яшчэ больш гучна, яшчэ з большым натхненнем правяць салаўі раннія літанні.* (Я. Колас)

Малебен 'спеў цецерыка'. *І сядзе на елцы высокай касач, свае адчытае малебны...* (У. Дубоўка)

Маленне 1. 'шэлест лістоты'. *"Зрабіце мне хоць крышачку добра, — прасіла груша-дзічка пры дарозе. — Я вам аддзячу, я свой чэзлы плод ўзрашчу вялікім, сакаўным і жоўтым"... Ды каторы год Праходзяць, праяджаюць людзі міма, І трушчыца пад колам і нагой Нікому не патрэбнае маленне.* (Г. Каржанеўская) 2. 'роў жывёл'. *Трубяць алені ў шлюбным маленні, І цецярук-лапатун балбоча.* (Р. Барадулін) 3. 'гукі, што ўтвараюцца звонам'. *У вячэрнім маленні званоў — Учарашніх вякоў перазовы.* (Л. Пранчак)

Малітва 'шэлест лістоты'. *Сосны і вязы, дубы і асіны Вокала возера вартай насталі, Долю ківаюць паклоны нямыя, Небу малітву таемную твораць.* (Я. Купала)

Маналог ‘шум дажджу’. *Барвовая лістота Пад старым бацькавым клёнам Тоіць у сабе бадзёрыя маналогі летніх ліўняў, Вясёлыя песні вятроў.* (З. Марозаў)

Марзянка ‘гулкае стуканне кропель дажджу’. *За чорным, як сажы, акном Дождж асенні шуміць без супыну. Услухоўваюся і чытаю на слых Гулкіх кропель марзянкі на блясе.* (Н. Гілевіч)

Мелодыя 1. ‘шум, шопат дрэў, ветру і пад.’ *А дзе мая празрыстая крыніца? Дзе ціхая мелодыя лясоў? (Я. Янішчыц) А я свой абвостраны слых Частую мелодыяй пушчы. (У. Васько) Лісцёвая замець Наішэпча мелодыю восеньскіх дрэў. (М. Башлакоў) І панёс ён гармонік з сабою ў абдымку Пад мелодыю сцюжнага ветру. (Я. Хвалеі) Даждлівая, хлюпкая восень. Я прыслухоўваюся да нуднай мелодыі няспынных балбатлівых кропляў. (У. Клімовіч) Тут пад мелодыю дажджу Дуброва ўжо адгаварыла. (А. Салтук)*

2. ‘скрып дзвярэй’. *Знаёмую мелодыю звароту Прайграюць дзверы родныя мае.* (К. Камейша)

Мова ‘шум ветру, шопат лісця і іншыя прыродныя гукі’. *І вы тады расчыніце акно, І мова ветру будзе зразумета. (Н. Мацяш) Гай спявае песню на мове звыклай. (П. Панчанка) Над ім плыве галактык спеў, Як доктар, слушае ён [паэт] вечнасць, Каб перакласці мову дрэў На голас чалавечы. (А. Пісьмянкоў) Неўзабаве зноў загаворыць Зямля На зялёнай мове лістоў, поўнай шчырасці і даверу. (Р. Барадулін) Мовай неба далучаеся Зноў да раскошы незямной. (Н. Мацяш) Глушыць зямлю шум іх [хмар] мовы, І выконвае ім словы Гром выразней і мацней. (Я. Колас)*

Найгрыш ‘строкат коніка’. *Ну, вядома ж, я не мог праспаць... Гэты цвыркуновы найгрыш сольны...* (Н. Гілевіч)

Накцюрн ‘шум вады ў час паводкі’. *Сумуе снег, разрумзаўся лядок, а павадак зайграў накцюрн сустрэчы...* (Р. Баравікова)

Напеў ‘шум дрэў, ветру і пад.’ *З тых дзён, поўных чараў казкі, Пад напеў дарожных лоз, Стаў я песняром сялянскім Гэтых сцежак і бяроз. (М. Танк) Вялікі дуб, яго напевы Ідуць з карэньчыкаў малых. (П. Броўка) Толькі*

словы сказала, два словы — Пад напевы вясновай дубровы. (А. Дзеружынскі)
Напеў ветраў асенніх. (П. Трус) Восень свае пачынае напевы. (У. Дубоўка)
Ідуць смела і сурова Пад напеў пургі. (Я. Колас)

Нарада ‘птушыны шчэбет, шум’. Улучыўшы зручны момант, калі птушкі распачалі нараду, як лепей выжыць нахабных захопнікаў са свае хаткі, верабей вышмыргнуў са шпакоўні. (І. Шуцько) Птушкі вялі сур’ёзную нараду. (А. Пальчэўскі) Ластавак нарада. Залаты абсяг. (Н. Мацяш)

Нота ‘частае і дробнае стуканне кропель дажджу’. Колькі назойлівых нотаў Дождж паўтараў ачмурэла. (І. Тарасава)

Ода ‘спеў салаўя’. Салавей, канчай свае старыя оды... (Г. Бураўкін)

Перапалка ‘сквірчэнне, патрэскванне на гарачай скаварадзе’. Завядуць перапалку на прыпеку скваркі. (Д. Бічэль-Загнетава)

Плач 1. ‘шум ветру, шэлест лісця на дрэвах’. А вецер гудзе над табою Са смехам і плачам. (К. Кірэенка) Краю роднаму ламалі лёс пад плач бяроз... (М. Віняцкі) Нам гучыць той гімн нястомны... Местачковых вербаў плач. (В. Куртаніч) І восень сцюдзёная з ветрам і плачам. (У. Дубоўка) Мне так мілы буры, плач асенняй ночкі. (Я. Колас) **2.** ‘гучанне аркестра’. Ад плачу аркестра сціскалася сэрца. (М. Гроднеў) **3.** ‘скрып палазоў’. З паўнюткам вядром ас-нежаны досвітак грукae ў дом, ахутаны парай, атрос на парог і плач палазоў, і сувеі дарог. (А. Вялюгін)

Прычытанне ‘шум, шапаценне дрэў’. І раптам з адвечнага мора імглы завітвае вецер — сляпы чарнакніжнік — прычытаннем асіны і енкам пілы. (В. Маракоў)

Размова ‘шум, гул (пра гукі прыроды)’. І на павестку дня вясна Выносіць аб жыцці размову. (П. Прануза) Расціце ж, дубкі маладыя, расціце І з волжскаю хваляй Размову вядзіце. (М. Нядзведскі) Што мілей размовы збожжжа На палёх у летні час? (Я. Колас) Трыснягі вядуць размову з вадой. (І. Пракаповіч) Шумяць бары, вядуць размову гоні. (У. Клішэвіч) Ракі патай-ныя размовы. (А. Разанаў) Над вёскай дымок гаркавы. Размова касы з ата-вай. (А. Пісьмянкоў)

Роздум ‘ціхі шэпт дрэў, траў’. *Гавораць вяскоўцы: Дуб-волат стары У роздум глыбокі Запаў з той пары. (Н. Гілевіч) Пад неба ўзнясяць журавы І пошум трапяткі бярозы, І дуба роздум векавы. (М. Стральцоў) Няхай жыве тут вечны роздум Бяроз шумлівых і калін. (Л. Дайнека) Люблю паслухаць роздум жытніх ніў. (З. Марозаў)*

Рэквіем 1. ‘шум ветру, шэлест дрэў’. *Уверсе шумелі, Спяваючы рэквіем, кроны, І конік зялёны Ля каскі на скрыпцы іграў. (М. Арочка) Зайграла восень рэквіем З ліста, Што навуцінку навісу трымае. (У. Скарынкін) Байцам спявае рэквіем сасоннік, Карэннем дол сплятаючы гусцей. (А. Пысін)*

2. ‘гром’ *Хлапцам і слухаць некалі у ззянні бліскавіц той перуновы рэквіем, што на ўвесь свет гучыць. (В. Макарэвіч) 3.* ‘курлыканне’. *У просіні над вежамі, над рэкамі жураўліны рэквіем. (А. Вялюгін)*

Рэчытатыў ‘напеўнае гучанне чаго-небудзь’. *Палессе! Кожная лясная рэчка твая — драмлівы рэчытатыў ліры. (У. Караткевіч)*

Сварка ‘гучнае карканне, шчабятанне’. *На старой бярозе штосьці не падзялілі, усчапілі сварку вароны. (І. Аношкін) Чуецца ў іпакоўні сварка. (М. Хведаровіч)*

Сола ‘спеў птушкі’. *Чулася птушкі світальнай сола. (В. Гардзей) Чутны ледзь акорды кропляў, Хор свавольных ручаёў, Сола сакавіцкіх трэляў З цёплых іпак прынёс краёў. (І. Лосік) Начное сола майстра салаўя На золаку птушыны хор змяняе. (П. Саковіч)*

Трызненне 1. ‘шум, шэпт ветру, дрэў і пад.’ *Трызненне ветру і бярозы стогны і ўтрапёны позірк твой — у бездань, у нябыт. (В. Слінко) Трызненне світальнай пары. (П. Панчанка) 2.* ‘шоргат паперы’. *І не трызненне мёртвай паперы, Што рассякаюць дні, А дзікім дэсантам старыя хімеры Рвуцца з далечыні. (Р. Семашкевіч)*

Фантазія ‘шум ветру’. *Пад сто фантазій сівера І пад дажджу авацыі Каханьня вочы сінія Мяне ніякавацілі. (В. Стрыжак)*